

Ernest Renan

Mi a nemzet?

Egy olyan kérdéskört kívánok megvizsgálni Önökkel, mely látszólag világos ugyan, de felettébb veszedelmes félreértésekre ad alkalmat. Az emberi társadalom formái rendkívül változatosak. Roppant népességtömrülések, ahogyan azok Kínában, Egyiptomban, a hajdani Babilonban kialakultak; a törzs, mint a hébereknél, araboknál; a város, mint Athénban és Spártában; különböző országok egyesülése, mint a Karoling Birodalomban; haza nélküli, a vallás kötelékei által összekapcsolt közösségek, mint az izraelitákéi, a párszikéi; a nemzetek, mint Franciaország, Anglia és a legtöbb modern európai autonómia; a konföderációk, mint Svájc, Amerika; a rokonság, mint az a kapocs, melyet a faj vagy inkább a nyelv létesít a germánok, a szlávok különböző ágai között: íme, hányféle csoportosulási mód létezett vagy létezik, amelyeket ha összekeverünk, igen komoly nehézségekbe ütközünk. A francia forradalom idején azt hitték, hogy a kis, független városok, teszem azt Spárta és Róma intézményeit könnyűszerrel átültethetik nagy, harminc-negyvenmillió népeink körébe. Napjainkban még súlyosabb tévedés esik: a fajt összekeverik a nemzettel, és olyan szuverenitást tulajdonítanak az etnikai vagy inkább nyelvi csoportoknak, amilyennel csak a valóságosan létező népek rendelkeznek. Igyekezzünk némileg is pontos megállapításokra jutni ezekben a bonyolult kérdésekben, melyek tárgyalásakor vészes tévedésekhez vezet, ha a gondolatmenet kezdetén akár a legkisebb zavar is támad a szavak értelmezésében. Amire vállalkoztunk, kényes munka; csaknem élveboncolás; elevenekkel fogunk oly módon eljárni, ahogyan általában halottakkal szokás. Hűvösen, teljes tárgyilagossággal.

Renan előadása magyarul először a Holmi 1994. augusztusi számában jelent meg. (A kiadó)

1.

A Római Birodalom bukása, pontosabban Nagy Károly birodalmának felbomlása óta Nyugat-Európa nemzetekre bomlott, mely nemzetek közül némelyek bizonyos korokban fennhatóságuk alá akarták vonni a többieket, ám tartósan ez sohasem sikerült. Ami nem sikerült V. Károlynak, XIV. Lajosnak, I. Napóleonnak, vélhetően másoknak sem fog sikerülni a jövőben. Egy új Római Birodalom vagy új Nagy Károly-i birodalom létesítése lehetetlenné vált. Európa jóval megosztottabb, hogysen a viláгурalmi törekvés igen gyorsan ne hívna életre egy olyan koalíciót, amely a becsvágyó nemzetet visszaszorítja természetes határai közé. Hosszú időre egyfajta egyensúly alakult ki. Mindazon kalandok ellenére, melyeknek élébe néznek, Franciaország, Anglia, Németország, Oroszország az eljövendő évszázadokban is történelmi individualitás marad, fő figurái lesznek ama sakktáblának, melynek mezői jelentőségük és nagyságuk tekintetében folytonosan változnak ugyan, de teljességgel sohasem olvadnak össze.

Az ilyképpen értelmezett nemzet meglehetősen új jelenség a történelemben. Az ókorban ismeretlen volt; Egyiptom, Kína, a régi Káldea semmilyen fokon nem volt nemzet. Nyájak voltak, melyeket a Nap fia vagy az Ég fia pásztorolt. Egyiptomi polgárok nem léteztek, ahogyan kínai polgárok sem. A klasszikus ókorban municipális köztársaságok és királyságok voltak, helyi köztársaságok szövetségei, birodalmak; nemzetek, ahogyan mi értjük a szót, nem léteztek. Athén, Spárta, Szidon, Türosz csodálatos hazafisággal áthatott kis központok, ám viszonylag szűk területre korlátozott városok. Gallia, Hispánia, Itália, mielőtt elnyelte őket a Római Birodalom, törzsek együtteseinek voltak, melyek gyakorta léptek egymással szövetségre, de központi intézményekkel, uralkodóházakkal nem rendelkeztek. Az Asszír Birodalom, a Perzsa Birodalom, Nagy Sándor birodalma sem volt *haza*. Asszír hazafiak sohasem léteztek; a Perzsa Birodalom egyetlen roppant hűbérbirtok volt. Eredetét egy nemzet sem kapcsolhatja Nagy Sándor hatalmas vállalkozásához, ha az oly sok gazdag következménnyel járt is a világtörténetre, a civilizációtörténetre nézve.

A Római Birodalom jóval közelebb állt ahhoz, amit hazának nevezünk. Annak az óriási jótéteménynek fejében, hogy véget vetett a háborúknak, a római uralmat, mely kezdetben igencsak keménynek bizonyult, csakhamar megszerették. Hatalmas egyesülés volt ez, a rend, béke és civilizáció szinonimája. A birodalom utolsó időszakában az emelkedett lelkekben, a felvilágosodott püspökökben, az írástudókban kialakult a „római béke” őszinte érzése, melyet szembeségeztek a barbárság fenyegető káoszá-

val. De egy birodalom, mely tizenkétszer nagyobb, mint a mai Franciaország, nem lehetett állam a szó modern értelmében. A szakadás Kelet és Nyugat között elkerülhetetlen volt. A gallok ama kísérlete, hogy a 3. században birodalmat alkossanak, kudarcot vallott. A germánok betörése vezette be a világba azt a fogalmat, mely utóbb a nemzetek létének alapjául szolgált.

Mit tettek voltaképp a germán népek 5. századbeli nagy invázióiktól a 10. századi utolsó normann hódításokig? Keveset változtattak a fajok lényegén, de uralkodóházakat és katonai arisztokráciát kényszerítettek rá az egykori Nyugati Birodalom többé-kevésbé jelentős részeire, melyek fel is vették hódítóik nevét. Így született meg Franciaország, Burgundia, Lombardia, később Normandia. A Frank Birodalom gyors ütemben kialakult vezető szerepe rövid időre ismét egységbe kovácsolja a Nyugatot, ám ez a birodalom a 9. század közepe körül végleg szétesik; a verduni szerződés* rögzíti az elvben érinthetetlen megosztást, s ettől kezdve Franciaország, Németország, Anglia, Itália, Spanyolország a maga útján, gyakorta kerülő úton, ezer és ezer kalandon át halad teljes nemzeti léte felé, amilyenek azt napjainkban látjuk kibontakozni.

Mi jellemzi ezeket az államokat? Az őket alkotó népek fúziója. Ezekben az országokban nem tapasztalunk semmi olyasmit, mint Törökországban, ahol a török, a szláv, a görög, az örmény, arab, szír, kurd emberek ma éppannyira különböznek egymástól, mint a hódítás idején. Két alapvető körülmény járult hozzá ehhez az eredményhez. Először az, hogy a germán népek, amint valamennyire is folyamatos kapcsolatba kerültek a görög és latin népekkel, áttértek a kereszténységre. Ha a győztes és a legyőzött egyazon valláson van, vagy még inkább, ha a győztes felveszi a legyőzött hitét, nem alakulhat ki török rendszer, vagyis az embereket nem lehet hitük szerint teljességgel megkülönböztetni. A másik körülmény az, hogy a hódítók elfelejtették nyelvüket. Clovis, Alaric, Gondebaud, Alboin, Rollon** unokája már románul (vulgáris latinul) beszélt. Ez a jelenség egy másik lényeges sajátosság következménye: a frankok, burgundok, gótok, longobárdok, normannok között igen kevés volt a fajukból való nő. A vezérek ugyan több nemzedéken át kizárólag germán nőkkel házasod-

* 843 augusztusában Jámbor Lajos fiai, Lothár, Német Lajos és Kopasz Károly felosztják egymás között a Karoling Birodalmat.

** Clovis I. (vagy Chlodvig, 466–511) a Meroving frank királyság megalapítója; Alaric (370–410) vizigót vezér; Gondebaud (vagy Gondobald, megh. 516) a burgundok királya 480–516 között; Alboin a germán longobárd királyság megalapítója (572); Rollon (vagy Rolf vagy Rollo, 860–932) skandináv kalandozó, a normann hercegség megalapítója.

nak, ágyastársaik azonban latinok, a gyermekek dajkái latinok; a törzs férfiái mind latin nőket vesznek feleségül; ezért, hogy a *lingua francica*, a *lingua gothica* igen rövid életű lesz annak utána, hogy a frankok és gótok római földön telepednek le. Másképpen történt ez Angliában; az angolszász hódítókkal ugyanis minden biztonnyal nők is érkeztek; a brit lakosság elmenekült, de a latin egyébként sem volt már — vagy talán soha nem is volt — uralkodó nyelv Britanniában. Ha az 5. században Galliában nem beszéltek volna általában gallul, Clovis és övéi nem tértek volna át a germánról a gallra.

Ebből következik az az alapvető jelentőségű tény, hogy a germán hódítók erkölcsének és szokásainak rendkívüli erőszakossága ellenére az az öntőforma, melyet rákényszerítettek a lakosságra, az eljövendő századok során magának a nemzetnek a formája lett. Teljes joggal lett *Franciaország* a neve annak az országnak, melyben a frankok elenyésző kisebbséget alkottak. A 10. századi első *chanson de geste*-ekben, melyek híven tükrözik a kor szellemét, Franciaország minden lakosa francia. A franciaországi népesség közti faji különbségek gondolatának, mely Grégoire de Tours-nál evidencia, a Capet Hugo* utáni francia íróknál és költőknél már nyoma sincs. A nemes és nem nemes (*vilain*) közti különbséget a lehető leghatározottabban hangsúlyozzák, de az emberek közti különbségben semmi szerepe az etnikumnak: ez a különbség nem egyéb, mint a bátorság, a szokások és az örökletesen hagyományozott nevelés különbözősége; hogy eredete a hódításban rejlene, senkiben sem merül fel. Az a téves felfogás, mely szerint a nemesség eredetét annak a kiváltságnak köszönheti, amit a király a nemzetnek tett nagy szolgálataiért ruházott rá, vagyis az, hogy minden nemes nemesített, a 13. századtól rögzül dogmává. Ugyanez történt minden normann hódítás nyomán. Egy-két nemzedék után a normann hódítók már semmiben sem különböztek a lakosság többi részétől, befolyásuk ennek ellenére igen nagy volt: ők adtak nemességet és katonai szokásokat az országnak, egy-szersmind olyan hazafiságot gyökereztettek meg, amilyennel az annak előtte nem rendelkezett.

A felejtés, mi több, a történelmi tévedés alapvető tényező egy nemzet kialakulásában, ezért, hogy a történettudomány fejlődése gyakorta veszedelmes a nemzetiségre nézve. A történeti vizsgálat ugyanis fényt derít azokra az erőszakos cselekedetekre, amelyek minden politikai formáció ere-

* Grégoire de Tours, Szent (538–594) püspök és történetíró, fő munkája: *Histoire des Francs*; Hugues I. Capet francia király (987–996).

detének kísérőjelenségei, azokéi is, melyeknek következményei felettebb gyümölcsözők. Az egység mindig brutálisan jön létre; Észak-Franciaország és Dél-Franciaország egyesülése csaknem egy évszázadig tartó tömegpusztítás és terror eredménye. Franciaország királyát, aki, ha szabad így mondanom, eszményi típusa az évszázadokig tartó kristályosításnak; Franciaország királyát, aki a lehető legtökéletesebb nemzeti egység megteremtője; Franciaország királyát, aki közvetlen közelből vizsgálva elvesztette tekintélyét, elátkozta a nemzet, melyet összekovácsolt, s ma már csak a művelt szellemek vannak tisztában azzal, hogy mit ért, és hogy mit tett.

Ellentétük fényében válnak érzékelhetővé Nyugat-Európa történetének e nagy törvényei. A vállalkozás, melyet a francia király részint zsarnokságával, részint igazságosságával nagyszerűen sikerre vitt, számos országban kudarcot vallott. Szent István koronája alatt a magyarok vagy a szlávok napjainkban is épp annyira különböznek egymástól, mint nyolcszáz évvel ezelőtt. A Habsburg-ház, ahelyett hogy összeolvasztotta volna birodalmának különféle népeleleit, megőrizte különbözőségüket és gyakorta szembe is áhította őket egymással. Csehországban a cseh és a német elem úgy különül el egymástól, mint pohárban az olaj és a víz. A török politika, mely felekezetük szerint választja szét a nemzetiségeket, igencsak súlyos következményekkel járt: ez volt az oka Kelet összeomlásának. Vegyünk egy olyan várost, mint Szaloniki vagy Szmirna: öt vagy hat közösség él e városokban, mind külön-külön álló emlékekkel, szinte semmi közös nincs bennük. Márpedig egy nemzet lényege az, hogy minden egyén sok közös jeggyel rendelkezék, és hogy mindenki sok mindent elfelejtsen. Egyetlen francia állampolgár sem tudja, hogy burgund-e, alán, taifál* vagy vizigót; és minden francia polgárnak el kellett felejtienie Szent Bertalan éjszakáját, a 13. századi dél-franciaországi mészárlásokat. Egész Franciaországban nincsen tíz család, mely bizonyítani tudná frank származását, de az efféle bizonyíték egyébként is roppant hiányos, tökéletlen volna amaz ezernyi ismeretlen kereszteződés következtében, mely könnyűszerrel megzavarhatja a genealógusok levezetéseit.

A modern nemzet tehát egyazon irányban konvergáló tények sora által létrehozott történelmi eredmény. Az egységet olykor egy uralkodóház teremtette meg, mint Franciaországban; máskor a tartományok közvetlen akarata, mint Németalföldön, Svájcban, Belgiumban; megint máskor

* Alánok: ősi nomád nép a Fekete-tengertől északkeletre az 1–4. században. A vandálokkal együtt érkeztek Európába, egyes csoportjaik Orléans és Velence környékén telepedtek le; taifálok: a 11. században az Ibériai-félszigeten létrejött sok, rövid életű iszlám királyság lakossága.

az általános szellem, mely, ha késve is, legyőzte a hűbérrendszer szeszélyeit, mint Itáliában és Németországban. E formációkat minden esetben mélyen ható létek hívta életre. Ilyen esetekben az alapelveket a legváratlanabb meglepetések készítik elő. Napjainkban azt tapasztaljuk, hogy Itália vereségei következtében lesz egységes, Törökországot győzelmei döntik romba. Minden új vereség előrevitte Itália ügyét; minden új győzelem vesztébe taszította Törökországot; mert Itália *egy* nemzet, Törökország pedig, kivéve Kis-Ázsiát, nem az. Franciaország dicsősége, hogy a francia forradalommal kinyilatkoztatta, hogy egy nemzet önmaga által létezik. Nem szabad rossz néven vennünk, hogy követnek bennünket. A nemzet elve a mi elvünk. De valójában mi a nemzet? Miért nemzet Németalföld, míg Hannover vagy a páрмаi nagyhercegség nem az? Hogyan lehetséges, hogy Franciaország nemzet maradt, noha az alapelv, amely megalkotta, eltűnt? Hogyan lehetséges, hogy Svájc, mely három nyelvből, két vallásból, három vagy négy fajból áll, nemzet, míg például Toscana, amely teljességgel homogén, nem az? Miért állam Ausztria, nem pedig nemzet? Miben különbözik a nemzet fogalma a faj fogalmától? Íme, ezeket a kérdéseket kell tüzetesen megvizsgálnia a gondolkodó elmének, hogy egyetértésre jusson önmagával. Efféle elmélkedések nyomán nem rendeződnek ugyan a világ ügyei, de tevékeny emberek legalább némi józanságot igyekeznek vinni e kérdések vizsgálatába, tisztázni iparkodnak azt a zűrzavart, melybe a felületes szellemek olyannyira belegabalyodtak.

2.

Némely politikai teoretikusok szerint egy nemzet mindenekelőtt egy régi hódítást megtestesítő uralkodóház, mely hódítást a néptömegek előbb elfogadták, majd el is felejtették. E politikusok szerint ama tartománytörmölés, melyet egy uralkodóház háborúkkal, házasságokkal, szerződésekkel egybekovácsolt, az uralkodóházzal, amely megteremtette, véget is ér. Kétségtelen, hogy a legtöbb modern nemzetet egy-egy feudális eredetű család alakította ki, mintegy frigyre lépve az ország földjével, és bizonyos értelemben a központosítás magjaként. Franciaország határai 1789-ben egyáltalán nem voltak természetes vagy szükségszerű határok. Az a széles terület, melyet a Capet-ház a verduni szerződésben biztosított keskeny territóriumhoz csatolt, ennek az uralkodóháznak személyes szer-

zeménye volt. Abban a korban, amikor ezek a bekebelezések történtek, az emberek mit sem tudtak természetes határokról, nemzeti jogokról, a tartományok akaratáról. Anglia, Írország és Skócia egyesülése ugyancsak dinasztikus lépés volt. Itália csak azért késlekedett oly sokáig nemzetté válni, mert számos uralkodóháza közül korunkig egyetlenegy dinasztia sem lett az egység központjává. Különös, hogy éppen Szardínia, ez az alig-itáliai obskúrus sziget adta az ország királyi címét.¹ Németalföld, amely hősi elhatározással önmaga alkotta meg magát, mindazonáltal szoros házassági köteléket létesített az Orániai-házzal, és amikor ez az egyezség megbomlott, súlyos veszélybe került.

De ez a törvény vajon abszolút törvény-e? Nem, semmiképp sem az. Svájc és az Egyesült Államok, melyek egymásra következő területkiegészítések konglomerátumaként alakultak ki, nem épülnek dinasztiára. Franciaország vonatkozásában nem tárgyalom ezt a kérdést: ehhez a vizsgálathoz ismernünk kellene a jövő titkait. Elégedjünk meg azzal, hogy a nagy francia királyság olyannyira nemzeti volt, hogy a nemzet a királyság bukása után is fenn tudott maradni. A 18. század amúgy is óriási változást hozott. Évszázados hanyatlás után az ember visszatért az antikvitás szelleméhez, önnön tiszteletéhez, az emberi jogok eszméjéhez. A haza és a polgár fogalma visszanyerte értelmét. Így kerülhetett sor az emberi történelem legmerészebb műveletére: olyan orvosi műtétet hasonlíthatnám, amely azt kísérelné meg, hogy egy testet, amiből kimetszették az agyat és a szívet, eredeti identitása szerint keltsen életre.

Fogadjuk el tehát, hogy egy nemzet a dinasztikus princípium nélkül is létezhet, sőt, hogy olyan nemzetek, melyeket dinasztiák alakítottak azzá, elszakadhatnak tőlük anélkül, hogy emiatt megszűnnének. Ama régi elv, amely kizárólag az uralkodó jogát veszi tekintetbe, immár nem védhető; a dinasztikus jog mellett nemzeti jog is van. De milyen ismérvekre épül a nemzeti jog? Milyen jegyekről ismerhetjük fel? Milyen kézzelfogható tényből eredeztessük?

I. A fajból, mondják sokan, igencsak magabiztosan. A hűbérrendszerből, fejedelmi házasságokból, diplomáciai kongresszusokból következő mesterséges területfelosztások ingatagok. Egyetlen dolog szilárd és megingathatatlan, a faj; ez a jog a legitimitás forrása. A germán népcsaládnak például, mondja ez az elmélet, jogában áll egybegyűjteni a germánság szétszóródott tagjait, még akkor is, ha ezek a tagok nem kívánnak ismét

¹ A Savoyai-ház csak Szardínia bekebelezésének (1720) köszönheti királyi címét. (Renan jegyzete.)

összeilleszkedni. A germánság joga egy ilyen tartományra erősebb, mint e tartomány lakosainak önmagukra vonatkozó joga. Ilyképpen egyfajta ősjogot alkotnak meg, az isteni jogon uralkodó királyok jogának analógiájára: a nemzeti elvet felcserélik az etnikum elvével. Hatalmas tévedés ez, mely ha eluralkodna, pusztulásba taszítaná az egész európai civilizációt. Amennyire igazságos és legitim a nemzeti jog, olyannyira szűk fogalom a fajok ősjoga, olyannyira veszedelmes az igazi haladásra nézve.

Az ókori törzseknél és az ókori városokban, nem tagadjuk, a faj igen nagy szerepet játszott. A törzs és az ókori város voltaképp a család kiterjesztése. Spártában, Athénban minden polgár rokona volt a többi polgárnak, többé-kevésbé közeli rokona. Így volt ez a beni-izraelitáknál is, így van még ma is az arab törzseknél. Athén, Spárta, az izraeliták törzse után vegyük szemügyre a Római Birodalmat. Itt merőben más a helyzet. Az egymástól teljességgel eltérő városok, tartományok e roppant agglomerációja, melyet az erőszak kovácsolt össze, majd az érdek tartott fenn, hatalmas csapást mért a faj eszméjére. A kereszténység a maga egyetemes-ségével, kizárólagosságával még eredményesebben hat ugyanebbe az irányba; szoros szövetséget köt a Római Birodalommal, s e két rendkívüli egységesítő erő következtében az etnikai elv évszázadokra kiszorul az emberi társadalmak kormányzásából.

A barbárok betörése minden látszat ellenére ezen az úton tett további lépés. A barbár királyságok szétदारabolása nem etnikai szempontok szerint történik, hanem a hódítók ereje vagy szeszélye határozza meg. A hódítók mit sem törődnek a leigázott népek fájával. Nagy Károly a maga módján azt teremtette meg, amit Róma egyszer már létrehozott: különféle fajokból egyetlen birodalmat. A verduni szerződés megalkotói, amikor két határozott észak-déli csapással szétmetsztették a birodalmat, mit sem törődtek azzal, hogy az e határvonalaktól jobbra és balra élő emberek milyen fajhoz tartoznak. Etnikai megfontolások a középkor folyamán a később létrejött határmódosításokban sem játszottak szerepet. A Capet-háznak politikája során Franciaország néven nagyjából a hajdani Gallia területeit sikerült egybetömörítenie, ám ez nem abból következett, hogy ezek az országok igyekeztek volna újraegyesülni fajrokonaikkal. Dauphiné, Bresse, Provence, Franche-Comté* nem emlékezett már a közös eredetre. A gall tudat a 2. századtól kezdve teljességgel elenyészett, a gall jellem individualitását napjainkban is csak az erudíció segítségével lelték fel újra, visszatekintőleg.

*Az egységes Franciaországba beolvadt régi francia tartományok.

Etnikai meggondolásoknak tehát semmi szerepük sem volt a modern nemzetek kialakulásában. Franciaország kelta, ibér, germán; Németország germán, kelta és szláv. Nincs ország, melynek vizsgálatakor az etnográfia oly nagy zavarba kerülne, mint Itália: gallok, etruszok, pelaszgok,* görögök kereszteződnek itt, szétoldhatatlan elegyben, nem is szólva a többi elemről. A brit szigeteken kelta és germán vér keveredik, s e kettő arányát igencsak bajos megállapítani.

Az igazság az, hogy tiszta faj nincsen, s aki politikáját etnikai elemzésre építi, agyémre épít. Éppen a legnemesebb országokban, Angliában, Franciaországban, Itáliában a legkevertebb a népesség vére. Németország vajon kivétel volna e tekintetben? Vajon tiszta germán ország volna? Merő képzelgés! Egész Dél-Németország gall volt, egész Kelet-Németország, az Elbától kezdve, szláv. És azok a területek, melyeket teljesen tisztának tartanak, vajon csakugyan azok? Azon kérdések egyikéhez érkeztünk, melyeket felettébb fontos világosan látnunk, megelőzendő a tévedéseket. Azért folynak vég nélküli viták a fajokról, mert a faj szón a filológus történészek és a fiziológus antropológusok teljességgel mást értenek. Az antropológusok számára a faj értelme ugyanaz, mint az állattanban: valóságos leszármazást, vérrokonságot feltételez. A nyelvek és a történelem tanulmányozása azonban más felosztásokhoz vezet, mint a fiziológia. A rövid fejű (brachycephal) és a hosszú fejű (dolichocephal) fogalmának sem a történelemben, sem a filológiában nincs helye. Abban az embercsoportban, mely az árja nyelveket és az árja rendet megteremtette, brachycephalok és dolichocephalok egyaránt éltek már, s ugyanezt elmondhatjuk arról az ősi csoportról is, mely az ún. sémi nyelveket és intézményeket megalkotta. Másképpen fogalmazva: az emberiség zoológiai eredete mérhetetlenül régebbi, mint a kultúra, a civilizáció, a nyelv. Az ősi árja, ősi sémi, ősi turáni csoportok fiziológiai tekintetben nem voltak egységesek. Ezek a csoportok történelmi jelenségek, egy adott korban alakultak ki, tegyük fel, tizenöt- vagy húszezer éve, míg az emberiség zoológiai eredete kifürkészhetetlenül távoli homályba vész. Amit filológiailag és történetileg germán fajnak neveznek, kétségkívül az emberi nem egy különálló, jól felismerhető családja. De antropológiai értelemben is család volna? Nem, semmiképp sem az. A germán individualitás a történelemben csak néhány századdal Jézus Krisztus előtt jelenik meg. A germánok nyilvánvalóan nem ekkor bújtak elő a földből. Annak előtte, összeolvadva a szlávokkal a szkíták nagy, meghatározhatatlan masszájában, nem

* Pelaszgok: ókori nép, mely az i. e. 12. században elfoglalta Görögország területét.

rendelkeztek különálló individualitással. Az angol minden bizonnyal egy adott típus az emberiségen belül. De annak a típusa, amit igencsak pontatlanul angolszász fajnak neveznek, nem azonos Caesar korának bretonjával, Hengist angolszászával, Knut dánjával, Hódító Vilmos normannjával: * valamennyiük eredője. A francia ember nem gall, nem frank, nem burgund: az, ami kikerült abból a hatalmas kohóból, ahol Franciaország királyának jogara alatt különböző elemek forrtak össze. Egy jersey-i vagy guernesey-i lakos eredete tekintetében semmiben sem különbözik a szomszédos partvidék normann lakosságától; a 11. században a legélesebb szem sem fedezett volna fel akár árnyalatnyi különbséget is a csatorna két partján. Jelentéktelen körülmények következtében Fülöp Ágost** Normandia többi részével együtt nem foglalta el ezt a két szigetet is, s minekutána azok csaknem hétszáz éven át elszakadtak, a két népesség nemcsak hogy elidegenedett egymástól, hanem merőben más és más lett. A faj, ahogyan mi, történészek értjük a fogalmat, olyan csoport tehát, mely kialakul és szétbomlik. A faj vizsgálata igen nagy jelentőségű annak a tudósnak a számára, aki az emberiség történetét tanulmányozza, a politikában azonban nem alkalmazható. Az ösztönös törekvés, mely Európa térképének megrajzolását irányította, nem vette figyelembe a fajokat, Európa legelső nemzetei pedig felettébb kevert vérű nemzetek.

A faj, amely eredete idején alapvető jelentőséggel bírt, ily módon az idők során folyamatosan veszít fontosságából. Az emberi történelem teljességgel különbözik a zoológiától, az emberi fajok a történelemben merőben mások, mint a rágeszélők vagy a macskafélék fajtái, és senkinek sem áll jogában azért járni-kelni a világban, hogy méricskélje az emberek koponyáját, majd torkon ragadja őket, mondván: „Vér vagy a vérünkből: közünk a helyed!” Az antropológiai jegyek mellett más is van: értelem, jog, igazság, szépség — és ezek mindenki számára egyformák. Egyébként az etnikai politika csöppet sem biztos politika. Ma mi alkalmazzuk másokkal szemben, holnap azt látod, hogy ellened fordul. Vajon bizonyos-e, hogy a németek, akik oly fennen lobogtatják az etnográfia zászlaját, nem fogják azt tapasztalni egy szép napon, hogy most már a szlávok kezdik elemezni Szászország és Luzácia falvainak nevét, ők kezdik kutatni a vilicek

* Hengist (vagy Hengest) a legenda szerint testvérével, Horsával együtt a Britanniába az 5. században betelepülő angolszászok vezére; Knut den Mektige (vagy Canute the Great) Anglia dán királya (1016–1035), egyúttal Dánia és Norvégia királya is; Hódító Vilmos (1028–1087) Normandia hercege, majd a hastingsi csata után Anglia királya (1066–1087).

** II. Fülöp Ágost az utolsó Capet-házból származó francia király (1180–1223).

vagy az obotriták nyomait,* és számon kérik a németeken azokat a mészárlásokat és tömeges rabszolgavásárokat, amelyekkel az Ottók népe sanyargatta őseiket? A felejtés mindenki számára üdvös.

Becsülöm az etnográfát; rendkívül értékes tudomány, de mivel azt kívánom, hogy szabad legyen, egyszersmind azt kívánom, hogy ne legyenek politikai vonatkozásai. Az etnográfában, mint minden tudományban, változnak a rendszerek: előfeltétele ez a haladásnak. Márpedig a tudomány hullámzásait szükségképpen az államhatárok változása követné, a hazafiság egy-egy többé-kevésbé meghökkentő értekezés függvénye volna. Azt mondanák a hazafinak: „Tévedtél. Véredet ontottad ezért és ezért az ügyért, mert azt hitted, hogy kelta vagy; tévedés: germán vagy.” Tíz esztendő múltán pedig azt mondanák, hogy szláv. Annak érdekében, hogy ne torzítsuk el és ne tegyük tönkre, mentsük fel a tudományt ama kötelezettség alól, hogy véleményt nyilvánítson efféle kérdésekben, melyekbe oly sok érdek keveredik. Ha arra kötelezik, hogy érveket szállítson a diplomáciának, bizonyosak lehetünk benne, hogy gyakorta részrehajlason fogják rajtakapni. Nemesebb feladata van: egyszerűen kérjük tőle az igazságot.

II. Amit a fajról mondtunk, elmondhatjuk a nyelvről is. A nyelv egyesülésre hív fel, de nem kényszerít rá. Az Egyesült Államok és Anglia, Dél-Amerika és Spanyolország ugyanazon nyelvet beszéli, és nem alkot egy nemzetet. Svájcban viszont, amely azért oly kitűnően kialakított ország, mert különböző részeinek teljes egyetértésével jött létre, épp ellenkezőleg, három vagy négy nyelvet beszélnek. Van tehát valami az emberben, ami magasabb rendű, mint a nyelv: az akarata. Svájc akarata, hogy nyelveinek változatossága ellenére egységes ország legyen, jóval jelentősebb tény, mint az a hasonlóság, amit másutt gyakorta csak zaklatások árán tudnak elérni.

Becsületére válik Franciaországnak, hogy nyelvét sohasem igyekezett kényszerítő intézkedésekkel egységesíteni. Mert nem lehet-e egyféleképpen érezni és gondolkodni, ugyanazon dolgokat szeretni különböző nyelveken? Említettük az imént, milyen bajok származnának abból, ha a nemzetközi politika az etnográfia függvénye volna. Nem kevésbé volna veszedelmes, ha az összehasonlító filológiától kerülne függésbe. Hagyjuk meg továbbra is, hogy e felettébb érdekes stúdiumok megőrizték vitáik teljes

* Luzácia (Lausitz) a szorbok által lakott területek német elnevezése a 9–10. században, a terület a 11. század elejétől különféle német államokhoz tartozott; vilicek: az 5. századtól a mai Németország északi részén élő szláv népcsoport, mely a 12. században került tartósan német fennhatóság alá; obotriták: önálló államot alkotó szláv népesség Holstein és Mecklenburg vidékén a 7–11. században.

szabadságát; ne keverjük őket olyasmibe, ami csorbítaná komoly méltóságukat. A nyelveknek azért tulajdonítanak politikai jelentőséget, mert a faj megnyilatkozásának tekintik őket. Ez a vélekedés alapjában téves. Poroszország, ahol ma kizárólag németül beszélnek, néhány évszázada még szlávul beszélt; Wales angolul beszél; Gallia és Spanyolország az ősi Alba-Longa-i* idiómát beszéli; Egyiptom arabul beszél; sorolhatnánk a példákat a végtelenségig. A nyelvek azonossága már a kezdetekben sem vonta magával a fajok azonosságát. Vegyük a protoárja vagy a protosémita törzset; ezekben a törzsekben olyan rabszolgák is voltak, akik ugyanazon a nyelven beszéltek, mint uraik, jóllehet akkoriban a rabszolga gyakorta más fajhoz tartozott, mint ura. Hadd ismétljem meg: az indoeurópai, sémi és más nyelvekre való felosztás, az összehasonlító filológiának ez a csodálatos éleselméjűséggel felállított rendszere nem esik egybe az antropológiai felosztásokkal. A nyelvek történeti formációk, keveset árulnak el azoknak a véréről, akik beszélik őket, és semmiképp sem verhetik béklyóba az emberi szabadságot, amikor az a kérdés merül fel, hogy meghatározottassék a család, mellyel az egyén életre-halálra egyesül.

A nyelv kizárólagosságának elmélete, akárcsak az, hogy túlon túl nagy jelentőséget tulajdonítunk a fajnak, veszélyekkel és hátrányokkal jár. Aki eltúlozza ezt a jelentőséget, begubózik egy meghatározott, nemzetinek tartott kultúrába, lehatárolja, bebörtönzi magát, immár nem szabad levegőt szív az emberiség roppant mezőin, hanem bezárkózik honfitársainak titkos gyülekezeteibe. Mi sem ártalmasabb a szellemre, mi sem károsabb a civilizációra nézve. Ne feledkezzünk meg arról az alapelvről, mely szerint az ember értelmes erkölcsi lény, mégpedig annak előtte az, hogy be volna ebbe vagy abba a nyelvbe zárva, hogy ennek vagy annak a fajnak tagja, ennek vagy annak a kultúrának részese volna. A francia kultúrát, a német kultúrát, az itáliai kultúrát megelőzi az emberi kultúra. Gondoljanak a reneszánsz nagy férfiaira: nem voltak franciák, itáliaiak, németek. Az ókorral való kapcsolatuk révén megfejtették az emberi szellem igazi pallérozásának titkát, s testestül-lelkestül annak szentelték magukat. Mily bölcsen tették!

III. A vallás sem elégséges ahhoz, hogy egy modern nemzet ráépüljön. Kezdetben a vallás egy-egy társadalmi csoportnak a létehez kapcsolódott. A társadalmi csoport a család kiterjesztése volt, a vallás családi vallás, a rítusok családi rítusok voltak. Athén vallása magának Athénnek, a város mitikus alapítóinak, törvényeinek, szokásainak kultusza volt. Szemernyi

* Alba Longa: ókori itáliai város, melyet a hagyomány szerint Aeneas fia, Ascanius alapított i. e. 1152-ben.

dogmatikus teológiát sem tartalmazott. Ez a vallás a szó szoros értelmében államvallás. Aki megtagadta gyakorlását, nem volt athéni. Voltaképp a megszemélyesített Akropolisz kultusza volt. Aki Aglauros^{*} szentélyében esküdött meg, arra esküdött, hogy kész meghalni a hazáért. Ez a vallás annak a megfelelője, ami nálunk a sorshúzás vagy a zászló kultusza. Megtagadni a részvételt a kultuszban annyi volt, mint modern társadalmunkban a katonai szolgálat megtagadása. Annyi, mint kijelentem: nem vagyok athéni. Másfelől nyilvánvaló, hogy ennek a kultusznak nem volt értelme annak számára, aki nem athéni, a város polgáraiban nem is élt térítői buzgalom, nem akarták az idegeneket a kultusz elfogadására kényszeríteni; az athéni rabszolgák sem követték ezt a vallást. Hasonló helyzet alakult ki néhány középkori kis köztársaságban. Nem volt jó velencei, aki nem Szent Márkra esküdött; nem volt jó amalfii, aki Szent Andrást^{**} nem emelte fölébe a paradicsom valamennyi többi szentjének. Ezekben a kis társadalmakban az, ami később üldözéssé, zsarnoksággá vált, legitim volt, s éppannyira nem bírt különösebb jelentőséggel, mint napjainkban az, ha születésnapján vagy újévkor felköszöntik a családfőt.

Ami igaz volt Spártában, Athénban, a Nagy Sándor hódításai nyomán kialakult királyságokban már nem volt az, s még kevésbé a Római Birodalomban. Antiochus Epiphanes,^{***} aki üldözések révén akarta elfogadtatni Kelettel az Olümposzi Jupiter kultuszát, a Római Birodalom, mely erőszakkal igyekezett biztosítani az állítólagos államvallás uralmát, hibát követett el, bünt, képtelenséget. Napjainkban a helyzet teljességgel világos. Nincsenek többé egyforma módon hívó tömegek. Ki-ki a maga kedve és ízlése szerint hisz és gyakorolja vallását, azt, amit tud, és úgy, ahogyan akarja. Nincs többé államvallás, az ember francia, angol, német lehet, miközben katolikus, protestáns, izraelita vagy felekezeten kívüli. A vallás magánügy lett; kinek-kinek a lelkiismeretére tartozik. A nemzetek immár nem oszlanak katolikusokra és protestánsokra. A vallás, mely ötvenkét évvel ezelőtt oly fontos szerepet játszott Belgium kialakulásában, az egyének lelke mélyén megőrzi jelentőségét, de csaknem teljesen kiszorult abból az okrendszerből, mely megszabja a népek határait.

^{*} Aglauros: a görög mitológia szerint athéni királylány, aki feláldozta magát a városért. Akropoliszi szentélyében tett esküt minden katonaköteles korú athéni férfi.

^{**} Szent Márk evangélista Velence védőszentje, ereklyéit 815-ben szállították Velencébe; Szent András apostol földi maradványait a 13. század elején szállították Amalfiba.

^{***} Antiochus IV. Epiphanes: szeleukida uralkodó a hellenisztikus Szíriában i. e. 175–164 között. A görög kultúra lelkes pártolója.

IV. Az érdekazonosság bizonytalannal erőteljes kapocs az emberek között. De elégségesek-e az érdekek egy nemzet alakításához? Nem hiszem. Az érdekazonosság kereskedelmi szerződésekhez vezet. A nemzet fogalmában azonban érzelmi vonatkozás is rejlik: lélek és test egyszerre; egy *Zollverein* nem haza.

V. A földrajznak, annak, amit természetes határnak neveznek, kétségkívül jelentős szerepe van a nemzetekre való osztódásban. A földrajz egyik alapvető tényezője a történelemnek. A folyók vezették a fajokat, a hegyek megállították őket; amazok kedveztek a történelmi mozgásoknak, emezek korlátot szabtak nekik. Mondhatjuk-e azonban, mint némely iskola teszi, hogy egy adott nemzet határai leolvashatók a térképről, s hogy ennek a nemzetnek jogában áll magának ítélni azt, ami bizonyos kontúrok kikerekítéséhez szükséges, ily módon elfoglalva egy hegyet, egy folyót, amelynek *a priori* határoló szerepet tulajdonít? Nem ismerem önkényesebb, károsabb elméletet: ezzel igazolnak minden erőszakot. Egyébként is: vajon a hegyek alkotják-e a természetes határokat vagy a folyók? Vitathatatlan, hogy a hegyek elválasztanak, a folyók inkább összekapcsolnak. Továbbá: nem minden hegy alkalmas rá, hogy államokra szabdalja a világot. Melyek azok a hegyek, amelyek elválasztanak, és melyek azok, amelyek nem; Biarritzól Torneáig* egyetlen folyótorkolat sincs, amelynek jellege alkalmasabb volna a határolásra, mint a többié. Ha a történelem ezt akarta volna, a Loire, a Szajna, a Meuse, az Elba, az Odera, akárcsak a Rajna, mind azzal a természetes határjelleggel rendelkezne, melynek nevében oly sokszor megsértették a jog alapjait, vagyis az emberek akaratát. Sok szó esik a stratégiai megfontolásokról is. Abszolútumok csakugyan nincsenek: nyilvánvaló, hogy szükség esetén számos engedményt kell tenni. Az engedményekben azonban nem szabad túl messzire menni, különben minden fél katonai érdekeinek teljesítését követelné, ez pedig véget nem érő háborúskodáshoz vezetne. Nem, amiképp nem a faj, nem is a föld teszi a nemzetet. A föld a tárgyi alapot szolgáltatja, a harc és a munka porondját; a lelket az ember szolgáltatja. Ama szent formáció kikovácsolásában, amit népnek nevezünk, minden az ember. Az anyagi elemek nem elégségesek hozzá. A nemzet szellemi princípium, mely a történelem szövedékéből fejük ki, szellemi család, nem pedig a föld elrendeződése által meghatározott embercsoport.

Megvizsgáltuk tehát azokat az elemeket, amelyek nem elégségesek egy effajta szellemi princípium kialakításához: a fajt, a nyelvet, az érde-

* Biarritz: város Franciaország délnyugati részén; Tornea: tartomány Finnország lappok által lakott vidékén.

ket, a vallási rokonságot, a földrajzot, a katonai igényeket. Mire van még szükség ezen felül? Azok után, amit előbb kifejtettem, a továbbiakban már nem kell sokáig igénybe vennem figyelmüket.

3.

A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget. Az ember, Uraim, nem rögtönözhető. A nemzet, akár csak az egyén, múltbeli erőfeszítések, odaadás, áldozatok hosszú folyamatainak eredője. Valamennyi kultusz közül az ősök tisztelete a legjogosabb: ők alakítottak bennünket olyanná, amilyenek vagyunk. Hősi múlt, nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) — íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet. Közös dicsőséggel rendelkezni a múltban, közös akarattal a jelenben; nagy közös tetteket véghezvinni a múltban, azt akarni, hogy a jövőben is nagy cselekedeteket hajtsunk végre — íme, egy nép létének alapfeltételei. Elszenvedett gyötrelmeinket önként vállalt áldozataink arányában szeretjük; azt a házat szeretjük, melyet magunk építettünk, hogy majdan utódainkra örökítsük. A spártai vers, mely szerint „az vagyunk, ami ti voltatok; az leszünk, ami ti vagytok”, a maga egyszerűségében minden haza tömörített himnusza.

Megosztani a múlt dicsőségét és keserveit, hasonló programot megvalósítani a jövőben; annak tudatával rendelkezni, hogy egykor közösen szenvedtünk, örültünk, reménykedtünk — ez az örökség többet ér, mint a közös vám és a stratégiai követelményeknek megfelelő határok: ezt ugyanis a fajok és nyelvek sokfélesége ellenére mindenki megérti. Az imént az egykori közös szenvedésről beszéltem; igen, a közös szenvedés erősebb kapocs, mint az öröm. Nemzeti emlékeinkben a gyász becsesebb, mint a győzelem, mivelhogy kötelességeinkre figyelmeztet, közös erőfeszítésre ösztönöz.

A nemzet tehát egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket ősünk hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat,

de a jelen a foglalata, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte (elnézést a metaforáért) mindennapos népszavazás, mint ahogy az egyén léte az élet folytonos igenlése. Ó, tudom, ez a gondolat nem oly metafizikus, mint az isteni jog eszméje és nem olyan brutális, mint az úgynevezett történeti jog. Az Önök előtt az imént kifejtett eszmerendszer szerint egy nemzetnek sincs több joga, mint egy királynak arra, hogy azt mondja egy tartománynak: „Az enyém vagy, elfoglallak.” A mi szemünkben egy tartomány nem egyéb, mint a lakosai, s ha valakinek jogában áll, hogy ebben a kérdésben kikérjék a véleményét, úgy az ennek a tartománynak a lakosa. Egy nemzetnek sohasem fűződik valóságos érdeke ahhoz, hogy egy országot annak akarata ellenére bekebelezzon, avagy ne engedje, hogy az elszakadjon tőle. Végső soron az egyetlen legitim ismérv a nemzeti akarat; mindig ahhoz kell visszatérnünk.

Kirekesztettük tehát a politikából a metafizikai és teológiai absztrakciókat. Mi marad ezek után? Az ember; az ember vágyai és szükségletei. Igen ám, fogják ellenem vetni, csak hogy a nemzetek elszakadása vagy hosszú távon a nemzetek elaprózódása annak a felfogásnak következménye, mely ezeket a régi formációkat gyakorta vakhitű s korántsem tiszta szándékok kényének-kedvének szolgáltatja ki. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben egyetlen elvet sem szabad a végletekig feszíteni; az efféle igazságokat csak együttesen és csak roppant általános módon helyes alkalmazni. Az emberek akarata változékony — de van-e földi világunkban bármi, ami ne volna az? A nemzetek nem örökkévalók: volt kezdetük és egyszer végük is lesz. Vélhetően az európai konföderáció lép majd a helyükbe, csak hogy ez a törvény nem annak a századnak a törvénye, amelyben élünk. Napjainkban a nemzetek léte üdvös, sőt, szükséges. Léteük biztosítja a szabadságot, mely elveszne, ha a világot egyetlen törvény, egyetlen vezér kormányozná.

Különféle, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják; mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez, mely végtére is a legmagasabb eszményi valóság, ahová sikerült fölemelkednünk. Elszigetelődve minden nemzetnek megvan a maga gyöngye pontja. Sokszor eszembe jut, hogy az olyan ember, akiben megvolnának mindazok a hibák, melyeket nemzeti tulajdonságként erénynek szokás tekinteni, vagyis csak a hiú dicsőség éltetné, aki mérhetetlenül irigy, önző és civakodó természetű volna, aki mit sem tudna elszenvedni anélkül, hogy azon nyomban vissza ne vágjon — ez az ember teljességgel elviselhetetlen lenne. Mindezek a részletdisszonanciák azonban feloldódnak az együttes hangzásban. Szegény emberiség! mennyit

szenvedtél! hány megpróbáltatás vár még reád! Vajha a bölcsesség szel-
leme vezérelne, hogy megkíméljen az utadon leselkedő veszedelmektől!
Hadd foglaljam össze a mondottakat, Uraim. Az ember nem rabszol-
gája fajának, nyelvének, vallásának, a folyók kanyargásának, a hegylán-
cok vonulatának. Egészséges szellemű és melegszívű emberek hatalmas
csoportja megalkotott egy erkölcsi tudatot — ezt nevezzük nemzetnek. Ez
az erkölcsi tudat, míg erejét azokkal az áldozatokkal bizonyítja, melyeket
az egyénnek egy közösség javára való lemondásai kívánnak meg, legitim,
joga van a létezéshez. Ha kétely merül fel határai tekintetében, kérdez-
zék meg az érintett népeket: mi sem természetesebb, mint hogy joguk van
ebben a kérdésben véleményt nyilvánítani. Nézetünk bizonyonnyal megmo-
solyogtatja a politikai fenoméneket, e tévedhetetlen urakat, kik egész éle-
tükben mást sem tesznek, mint tévedést tévedésre halmoznak, s akik fel-
sőbbrendű elveik ormairól sajnálkozva tekintenek le földhözragadt el-
mélkedésünkre. „Megkérdezni a népeket? Pfuj! micsoda naivitás! Megint
egy hitványka francia gondolat, mely gyermeteg együgyűséggel kívánná
helyettesíteni a diplomáciát és a háborúkat.” Ne siessük el a dolgot, Ura-
im; várjuk meg, míg véget ér e fenomének uralma, viseljük el türelem-
mel a hatalmasok megvetését. Meglehet, hosszú és sikertelen tapogató-
dzások után az emberiség visszatér majd szerény empirikus megoldási
javaslatainkhoz. Aki arra törekszik, hogy a jövő igazat adjon neki, annak
olykor bele kell nyugodnia, hogy divatjamúlt.

Réz Pál fordítása